

A kizárólagosság gőgje

„A demokrácia kifejezés ma afféle ősrégi szemétdomb, amelyre két és fél ezer év óta megállás nélkül hajigálják ki a konyhai hulladékot” – írja Robert A. Dahl *A pluralista demokrácia dilemmái* című könyvében.¹ A szerző célja nem a demokrácia végleges elvetése, nem a rendszer szapulása, hanem sokkalta inkább a „jobbító” szándék vezérli. Ugyanis a rendszer kritikájára adott gyakorlati válaszok „jobbá”, „élhetőbbé” tehetnek egy mesterséges közösséget. A felvetett dilemmák az állam működésének „javíthatására” sarkallhatják a politikusokat. Nos, ez egy morálisan is támogatható kiindulópont. A kérdés viszont az, hogy hová is jutunk el, mikor egy „jobb”, illetve „élhetőbb” demokráciát szeretnék megfogalmazni?

A „demokrácia” szót ma már nemcsak rendszert leíró fogalomként használjuk, hanem elrendő eszményt, vagy mértéket is értünk rajta. „A demokrácia gyakorlata a „kell” és „van” szintkülönbsége között, az eszményire való törekvés által kijelölt pálya mentén fejlődik” – véli Giovanni Sartori, kortárs olasz filozófus a *Demokrácia* című művében. Így, amikor demokráciáról beszélünk, valójában „leíró”, illetve „előíró” elemeket keverünk össze.² Ami nem feltétlenül probléma, viszont fontos, hogy mindig tisztázzuk a különbséget.

Ha a „leíró” oldalt nézzük, akkor a problémát történetileg, illetve rendszerelméletileg közelíthetjük meg. Az első esetben a történelem során kialakult államtípusokat boncolgatjuk; a másodikban pedig a mai alkotmányos szabályokat, illetve a tényleges működést írjuk le. Mindkettőnek létjogosultsága, illetve gyakorlati haszna van. Ha az „előíró” oldalt tekintjük, akkor viszont átlépjük

az objektivitás határait, hisz normákat állítunk fel, amihez képest a történeti, illetve a létező demokratikus államok működését méricskéljük. Ez szubjektív, világlátástól egyáltalán nem független tevékenység. Így másmilyen értékeket fog hangsúlyozni a liberális, s másmilyent a konzervatív, vagy a szocialista. Így óhatatlanul filozófiai vitákba torkollnak a demokráciaelméletek. Megjegyzendő, hogy ezeknek a spekulatív vitáknak politikai dimenziója is van. Sokszor kerülnek elő pártok programjaiban, vagy az egyes politikai vitákban. És természetesen tükröződnek a jogszabályokban is.

De ezzel sincs különösebb baj! Valójában a demokrácia alapkövetelménye, amely minden ideológia felett kell, hogy álljon: a különböző vélemények tisztelete. A másik szavainak meghallgatása, illetve elfogadása vagy kritikája.

Ennek ellenére úgy tűnik, hogy a liberális gondolkodók (ennek köszönhetően az őket olvasó politikusok is), kizárólagosságra törekszenek. A kortárs John Gray, a *Liberalizmus* című művében négy olyan alapvetést említ, amely a liberális elméleteket összeköti. E szerint a liberalizmus mindig individualista, egalitárius, univerzalista és meliorista. Azaz „a személy erkölcsi szempontból elsőbbséget élvez mindenfajta társadalmi közösség követelésével szemben”. Egyenlő, mert „minden embernek ugyanolyan erkölcsi státust biztosít”. Univerzalista, ami ezúttal azt jelenti, hogy „az emberi fajt erkölcsi szempontból egy-ségesnek tekinti”. Illetve a szándék, hogy a liberalizmus mindenhol kizárólagosan terjeszthető. Végül meliorista, azaz „állítja, hogy az összes társadalmi és politikai intézmény jobbítható”.³

A kortárs liberális gondolkodók ezzel általában egyetértenek. Vitatják ugyan az arányokat, az egyes jellemzők hangsúlyait, de az említett fo-

1 R. A. Dahl: *A pluralista demokrácia dilemmái* (Bp., Osiris, 1996)

2 G. Sartori: *Demokrácia* (Bp., 1999, 14. old.)

3 J. Gray: *Liberalizmus* (Pécs 1996, 14. old.)

galmakat mindannyian olyan fontos normáknak tartják, melyek élesen megkülönböztetik őket más ideológiák követőitől.

A felsoroltak közül érdemes kiemelni a kizárólagosságra törekvést. Azt, hogy a liberálisok maguknak vindikálják a „bölcsek követét”. Az előző fejtegetések szerint kizárólagosságra törekednek abban, hogy ők mondják meg, mi kerüljön a demokrácia „leíró” elmélete szerinti „kell” fogalom alá. Ők mondják meg, hogy milyen értékek alapján mondhatjuk ki egy működő rendszerről, hogy az valóban „demokratikus”. Robert A. Dahl úgy fogalmaz, hogy ha „a demokrácia nézőpontjából indulunk ki a liberalizmus eszmei magjához jutunk. A demokrácia és a liberalizmus egymásra van utalva.”⁴ Így a liberális elmélet a sokszínűség lehetőségét zárja végül is ki. Égbe kiáltó ellentmondás!

Ahogy Molnár Tamás (a néhány éve elhunyt magyar származású, Amerikában Thomas Steven Molnar néven ismert konzervatív filozófus) *A liberális hegemonia* című könyvében találóan megjegyzi: „Más ideológiákkal szemben a liberalizmus azzal az előnnyel rendelkezik, hogy nem ideológiának, hanem a normális létezésnek tünteti fel magát”. A viták tartalmi részétől függetlenül a gyakorlat valóban ez.

(John Gray egyébként, egy későbbi tanulmányában a pluralizmus pártjára állva állítja, hogy a liberalizmusnak a posztmodern korban le kell mondania a kizárólagosságról és a fejlődésbe vetett hitről. A liberalizmus lehet „jó”, de „nem kizárólagos jó”. A felvilágosodástól kezdve érvényes univerzalista elvet fel kell adnia.⁵ A nem szekularizált arab államok, vagy a különböző értékekkel feltöltött demokráciák megfigyelésének tapasztalata mondatja ezt vele.)

A „kizárólagosság gőgje” az élet számos területén jellemzi a liberális gondolkodókat. A politikai gyakorlatban azonban a leginkább tapasztalható folyamat az egyéni szabadságjogok deklarálásában és terjeszkedésében látszik. Ugyanis azt a hazug toposzt, miszerint a szabadság mennyiségi növelésétől egy állam „jobbá”, az emberi élet pedig „boldogabbá” válna, a liberális politikusok hamar történelmi gyakorlattá tették. Elsőként az

Egyesült Államokban és Franciaországban születnek meg azok az alkotmányok, amelyek tartalmazzák az individuuum szabadságjogait.⁶ Igaz, a polgárosodó Angliában is igen korán megindul ez a folyamat, hisz az ipari forradalommal megerősödik a magántulajdon és a vállalkozási jog védelme, de itt történeti, nem írott alkotmány alakul ki. Összefoglalva elmondható, hogy a 18. század végére – írva, vagy íratlanul – megjelennek az úgynevezett „első generációs szabadságjogok”, amelyek párhuzamosan fejlődnek ki a polgárság politikai mozgalmainak ideológiájában, majd alkotmányos elvekké válnak.⁷

Az „első generációs jogok” a „békén hagyott ember” eszményéből erednek. Lényegük, hogy olyan magatartási, cselekvési területeket jelölnek ki az egyén számára, amelyekbe nem szólhat bele semmiféle tekintély. Sem király, sem pap, sem földesúr; de a közösség sem. A huszadik század legbefolyásosabb liberális gondolkodója, Hayek szerint a negatív szabadság megszületése és jogi deklarálása a liberalizmus üdvös tevékenységének köszönhető. A negatív szabadságot, amely a legnagyobb boldogsághoz vezet, a liberális filozófia alkotta meg, majd tette gyakorlattá. A negatív szabadság, az ő olvasatában röviden: „függetlenség egy másik önkényes akaratától”.⁸ Ez pedig annyiban válik pozitívvá, amennyiben élni tudunk vele

A magántulajdon, a vallási és lelkiismereti szabadság, a véleménynyilvánítás szabadsága – mind-mind olyasfajta jogok, ahol az egyén kényszer nélkül cselekedhet, egész addig, míg mások jogait vagy testi épségét nem korlátozza, illetve sérti meg. Ahogy John Stuart Mill, a liberális szabadságjogok 19. századi összefoglalója írja: „az egyén nem felelős cselekedeteiért a társadalomnak, amennyiben ezek őrajta kívül más személyek érdekeit nem érintik.”⁹ Ez történetileg az egyén autonómiájának megszületése.

6 1787-ben az Egyesült Államok Alkotmánya, 1789-ben Franciaországban az Emberi és polgári jogok nyilatkozata és az 1791-es alkotmány.

7 Az alkotmányok és az ezt tartalmazó szabadságjogok fejlődéséről lásd: *Alkotmánytan* (Bp. 1999) (Kukorelli István szerk.) 5., 6., 7. fejezeteit Sári János és Schmidt Péter tollából. Az első és második generációs elnevezések, illetve a csoportosítás a szerzőktől származnak.

8 F. A. Hayek: *The Constitution of Liberty* (Chicago 1960, 12.old.)

9 J. S. Mill: *A szabadságról* (Bukarest 1983, 197.old.)

4 R. A. Dahl: *On Democracy* (New Haven Yale 1998)

5 J. Gray: *A posztliberalizmus* (1994-es tanulmány) *Id. mű* (Bp. 1996)

A 20. században, az együttélés új problémái miatt azonban már kevésnek bizonyul a „békén hagyott ember” eszménye. A változás kétirányú. Az egyik (az újszerű) az állam támogatásával kíván új szabadságjogokat megfogalmazni – túl az autonómián. A másik, amely követi a régi irányt, az individuum autonómiáját végteleníti. Akár a természetes közösségekkel – a nemzettel, a családdal, a vallási közösségekkel – szemben is. Forradalmian megváltoztatva azt az erkölcsi alapvetést, miszerint a normák az egyes közösségek bölcsőjében születnek és abban is kell megítélni „jó” vagy „rossz” jelentésüket. A liberálisok a jó fogalmát és a boldogságot egyre inkább az individuum keretei közé zárják. De ennek komoly következményei lesznek az egyénnek a közösségi viszonyokban való harmonikus létére. Lényegében a boldogságot és a jót kergetve egy bizonytalan területre érkezik meg az ember. Ahol végső soron a közösségben megélt biztonságából eredő boldogságát veszti el. A közösség nélküli ember szabaddá válik ugyan, de szorongani kezd. Majd megjelennek az úgynevezett civilizációs betegségek...

A 20. század elején születnek meg a „második generációs szabadságjogok”. Egyes alkotmányokba korábban, másokba csak a 2. világháború után kerülnek be a munkával és a szociális biztonsággal kapcsolatos direktívák.¹⁰ Megjegyzendő, hogy a szocialista mozgalmak már a 19. század közepétől kezdve küzdöttek mindezért, de a politikai konszenzusra sokat kellett várniuk. Majd nem sokkal ezután, konzervatív és liberális támogatással, következnek az oktatási, tudományos és kulturális jellegű jogok is. A „második generációs jogok” természetükből fakadóan már állami támogatás nélkül nem nyilvánulhatnak meg.

A 2. világháború után az addigra nemzetállamok szintjén megfogalmazott emberi és állampolgári jogok nemzetközivé válnak. Ezek lesznek az úgynevezett alapjogok. Ettől kezdve a demokrácia alapelvárása ezek betartása. Mondhatni a liberálisok, a szocialisták és a konzervatívok konszenzusában megszületnek és jogilag is artiku-

lálódnak azok a normák, melyek a demokrácia „kell”, azaz eszményi dimenziójába tartoznak.

A nemzetállamok szintjén, majd a nemzetközi jogban is, a 1960-as évektől kezdve bukkannak fel végül a környezettel, az egészséggel, vagy a fogyasztóvédelemmel kapcsolatos jogok is. Ezek bővülése és erősödése mai is tart. Ebben a folyamatban már nagy szerepe van a globalizáció kihívásainak: bevándorlás, fogyasztóvédelem, környezeti ártalmak stb. A felsorolás nem teljes, de világosan látszik, hogy a szabadságjogok bővülése az egyén autonómiájának bővítése mellett kiegészül egyes közösségek jogaival is. Világosan látszik továbbá az is, hogy a különböző politikai ideológiák, illetve cselekvő demokratikus elkötelezettségű pártok polémiajában eredményeként kerülnek be az alkotmányokba.

Mindezek alapján cáfolható az a világszinten elterjedt hazugság, miszerint a szabadságjogok ma elfogadott nemzetközi gyűjteményében, illetve az egyes demokratikus kormányzású országok alkotmányaiban csupán a liberalizmus által megálmodottakat és megharcoltakat lelhetjük. A különböző politikai ideológiák – a konzervativizmus, a szocializmus – és azok elágazásai is sokat tettek a mai társadalomban élő ember szabadságának megerősítéséért. A liberalizmus ma már nem léphet fel a kizárólagosság igényével. Nem tarthatja magát a változások egyedüli döntőbírájának.

Viszont felbukkan egy más jellegű vita az ideológiák között. A konzervativizmus a közösségeket valóban létező, tulajdonságokkal rendelkező, értékhordozó „lényeknek” tekinti. Épp ezért véli úgy, hogy megilletik bizonyos jogok is. Konzervatív kezdeményezés a család – mint értékadó alapközösség – alkotmányos védelme. De a nemzet mint államalkotó kollektív létező is kaphat bizonyos előnyöket. A liberálisok ezeket megkérdőjelezzik, vagy elutasítják, mert a közösséget pusztán egyének atomjaiból álló csoportnak tartják, melyeket valamiféle véletlenül egybeeső egyéni magatartás vagy cél rendez egybe. Nem védendő kollektív létezőknek definiálják, hanem az egyének által alkotott változó, laza csoportnak. Épp ezért szerintük annyiban kell csak védeni, amennyiben az egyéni szereplőjét is védeni kell.

¹⁰ Először a Weimari Alkotmány (1919) és a mexikói polgári mozgalom alapvetése (1917) Lásd: Alkotmánytan (Bp. 1999, 133.old.)

Pierre Manent szerint: „A liberalizmus egyik alapvető »eszméje« – mind tudjuk – az »egyen«. (...) Az sem kétséges, hogy ez a nyilvánvalóan képzeletbeli lény egyre inkább valósággá és megtapasztalhatóvá válik: a mai politikai alakulatok lakói mind nagyobb autonómiára tesznek szert, mindinkább egyenlőek egymással, s egyre kevésbé érzik úgy, hogy családi vagy társadalmi hovatartozásuk határozná meg őket”¹¹. John Gray kortárs filozófus állítja, hogy minden liberális individualista, azaz „a személy erkölcsi szempontból elsőbbséget élvez mindenfajta társadalmi közösség követelésével szemben”¹².

Ennek a vitának fontos gyakorlati következményei vannak. Nem mindegy ugyanis, hogy mit gondolunk a család fogalmáról. Hogy védeni akarjuk-e alkotmányosan azt a természetes testi-lelki-gazdasági közösséget, amely egy férfi és nő házasságából keletkezik. Vagy ezzel ellentétesen cselekszünk, azaz inkább helyezkedünk az egyén pártjára és megengedjük – a szexuális orientáció szabadságjogára hivatkozva – az azonos neműek házasságát, illetve gyermekvállalási jogait is. És a vita hosszasan folytatható, illetve folyik ma is.

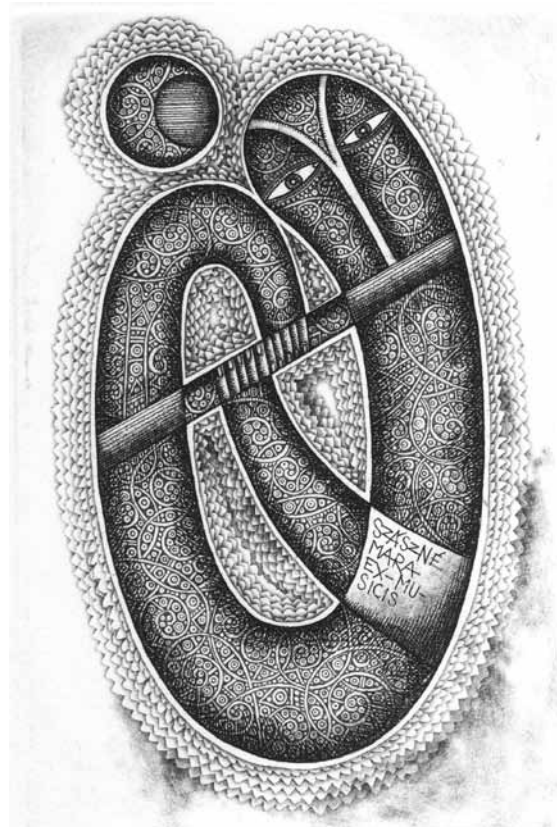
A probléma viszont nemcsak a vita tartalmában, hanem a formájában is kitapintható. Ebben az írásban leginkább erre koncentráltunk. Nem annyira a tartalmi, hanem inkább a formai kifogásokat mutattuk be. Hisz a liberális véleményformálók, mikor kizárólagosságot hirdetnek, önleplező módon buknak meg; míg a szabadelvű politikusok jól tapasztalhatóan nem is engedik lefolytatni a legtöbb vita tartalmi részét. Inkább sütnek maradi, urambocsá' fasiszta bélyeget annak homlokára, aki nem ért velük egyet. Mert így könnyebb.

A demokráciák tartalmi elemiről lehet és kell is vitatkozni. Abszurd, de mára azok váltak ennek valódi akadályává, kiknek elődei pontosan a véleménynyilvánítás szabadságáért harcoltak. Vagy éppen életüket áldozták érte.

Dunakeszi, 2013. július

Felhasznált irodalom:

- Dahl, Robert A.: A pluralista demokrácia dilemmái (Bp., Osiris, 1996)
 Dahl, Robert A.: On Democracy (New Haven, Yale cop., 1998)
 Gray, John: A posztliberalizmus (Pécs, Tanulmány kiadó, 1996)
 Gray, John: Liberalizmus (Pécs, Tanulmány kiadó, 1996)
 Hayek, F.A.: The Constitution of Liberty (Chicago, The University of Chicago Press, 1960)
 Kukorelly István szerk.: Alkotmánytan (Bp., Osiris, 1999)
 Manent, Pierre: A liberális gondolat története (Pécs, Tanulmány Kiadó, 1994)
 Mill, John Stuart: A szabadságról (Bukarest, Kriterion 1983)
 Molnár Tamás : Liberális hegemonia (Bp., Kairosz, 2001)
 Sartori, Giovanni: Demokrácia (Bp., Osiris 1999)

Feszt László

¹¹ P. Manent: *A liberális gondolat története* (Pécs, 1994, 8-9. old.)

¹² J. Gray: *Liberalizmus* (Pécs 1996, 14. old.)